

Faktory a prvky systému „Open Access“ – uplatnění při komunikaci odborných informací

Jindra Planková

Ústav informatiky, Slezská univerzita FPF, Opava
jindra.plankova@fpf.slu.cz

INFORUM 2010: 16. konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 25. – 27. 5. 2010

Abstrakt. *Globální změny v nově budované informační společnosti intenzivně zasahují do všech oblastí vědecké komunikace a zpřístupňování společenského poznání. Hlavní úlohu zde sehrávají procesy informačního průzkumu spojeného s komplexem při zpřístupňování, vyhledávání a zprostředkování odborných informací a poznatků z informačních zdrojů s otevřeným přístupem. Příspěvek se bude zabývat aktuálními otázkami otevřeného přístupu k odborným a vědeckým informacím a poukáže na změny při jejich komunikaci. Na základě praktických i teoretických východisek bude formulován obecný model moderního fungování systému „Open Access“, budou charakterizovány jednotlivé faktory a prvky systému, s odkazem na možnosti jejich uplatnění při komunikaci vědeckých a odborných informací, v oblasti vědy a výzkumu v českém prostředí.*

Úvodem

V době kdy jsme vstoupili do třetího tisíciletí, je svět informací stále složitější a chaotičtější, přitom lze vysledovat jisté charakteristické hybné síly, které vyvolávají značné změny ve společnosti. Společným působením jednotlivých skutečností, jevů a faktorů dochází ke společenským, kulturním, politickým i technologickým změnám zásadního charakteru. V tomto ohledu poukazují dlouholeté zkušenosti informačních pracovníků na obrovský význam **informační a kognitivní vědy** v procesu zvládnutí přeměny společnosti na společnost informační.

Kognitivní vědy přitom tvoří jednu z ústředních oblastí zkoumání v humanitních i technicky zaměřených oborech. Jedná se svým způsobem o nadobor srovnatelný se sémiotikou, teorií systémů, informatikou a teorií komunikace. Jeho pojmový aparát a modely lze vztáhnout na rozmanité oblasti jevů, které jsou tvořeny lidmi, zvířaty a stroji. Díky tomu představují kognitivní vědy velmi účinný nástroj zkoumání, který lze použít k integraci poznatků také v informační vědě a knihovnictví¹.

Jako zásadní dynamická síla vývoje informační společnosti v 21. století jsou označovány **informace a znalosti**, které se také staly důležitým kapitálem. Průvodním znakem společenských proměn ovlivněných informačními a komunikačními technologiemi je i skutečnost, že se informační společnost pozvolna začíná měnit ve **společnost znalostní**. Nástroje umělé inteligence už dnes poskytují pro vytváření znalostních systémů prakticky použitelné metody. Prozatím se však využívají zejména k tvorbě poměrně úzce specializovaných prostředků, které používáme jako uživatelé, aniž bychom si vůbec uvědomovali, že jsme právě v kontaktu se znalostním systémem. K obecně prosazovanému požadavku svobody šíření informací a přístupu k nim záhy přistupuje požadavek otevřeného, resp. svobodného přístupu ke znalostem, což může znamenat novou perspektivu svobodné lidské

---

¹ Margolin, U. S, 1-17.

společnosti. Z daného úhlu pohledu pak **kognitivní věda**, a v mnohém také **informační věda**, nalézá své uplatnění i jako nejmodernější intelektuální odpověď na klasickou výzvu „poznej sama“².

V návaznosti na zmíněné faktory se v rámci informační vědy odkrývají mnohé nové otázky a koncepce související se **systemy elektronického zprostředkování dokumentů, elektronickou komunikací dokumentů ve vědě a výzkumu, otevřeným přístupem, novými formami vědecké komunikace a předávání informací**. Na všechny tyto otázky lze nahlížet z více stran a velmi zajímavý je také pohled kognitivní vědy, která především systematicky studuje zpracování informací, jejich získávání, vnitřní zobrazení v mysli či přístroji, uchovávání a vyhledávání, a zpracování, vedoucí v konečném důsledku k určitému behaviorálnímu nebo symbolickému výstupu³.

1. Faktory a prvky systému „Open Access“

Významnou rolí informační vědy a knihovnictví vždy bylo zajištění, vymezení a identifikování nejpodstatnějších způsobů k pochopení a podpoře účinného přenosu informací, v neustále se měnícím intelektuálním a technologickém prostředí. Z historického hlediska se ve vědecké komunitě staly důležitým nástrojem komunikace informací **vědecké časopisy**, které za zhruba 300 let své existence prodělaly mnohé změny a staly se podstatnými prostředky formální výměny nových vědeckých poznatků v celosvětovém měřítku. Ve světle hnutí za otevřený přístup pak tento základní prvek vědecké komunikace dospívá do stádia, kdy dochází k jeho postupnému přetváření⁴. Domnívám se, že tím vzniká určitá podoba nového komunikačního média, které v sobě zahrnuje výrazné technické, komunikační i společenské aspekty komunikace vědeckých poznatků. I při probíhajících změnách si ovšem zachovává vědecký časopis výrazné postavení v procesech předávání nových poznatků.

Jádrem nastupujícího fenoménu **otevřeného přístupu** je tedy fakt, že při vydávání a distribuování informací vědecké komunitě je pravidlem, aby všichni, kteří chtějí číst články publikované ve vědeckých časopisech, měli tuto možnost, a to bez nutnosti překonávat finanční, právní či technické bariéry. V běžném modelu předávání informací byly zavedeny náklady za přístupy k informacím knihovny a dalšími veřejně i soukromě podporovanými institucemi, zatímco současný vývoj v oblasti otevřeného přístupu naznačuje širší přístup bez institucionálních, nebo technických omezení. Při hodnocení a praktickém využívání různých modelů otevřeného přístupu je důležité rozpoznat zásadní fakt, který spočívá v **propojení řady prvků, faktorů a činitelů**, které v systému otevřeného přístupu participují. Je zřejmé, že princip otevřeného přístupu, jako realizovatelné varianty k tradičnímu publikování se opírá o vývoj mnoha oblastí, např. ekonomie, technologie či právního systému. Domnívám se, že pouze **komplexním pojetím jednotlivých částí** je možné dosáhnout širšího uplatnění otevřeného přístupu, jako účinného způsobu vědecké komunikace a zveřejňování výsledků vědy a výzkumu⁵.

Protože důležitým úkolem a posláním knihoven v informační společnosti je poskytování přístupu k informacím a znalostem, bez ohledu na místo a způsob jejich uložení, je nezbytně nutné zabývat se možnostmi využití a dalšího rozvoje

---

² Thagard, P., S. 1-20.

³ Petru, M., 385 s.

⁴ Wiener, N., S. 156

⁵ Drott, M.C., S. 79-86

otevřeného přístupu. Pro další vývoj je podstatná znalost jednotlivých prvků a složek systému otevřeného přístupu, který ve svém celku umožní správné fungování a praktické uplatnění všech stanovených zásad otevřeného přístupu při komunikaci vědeckých poznatků.

System „Open Access“

V dosud navrženém systému otevřeného přístupu a při rozšiřování přístupu k dokumentům hrají klíčovou roli **autoři**. Ačkoliv velké množství autorů dnes ví o existenci volně dostupných elektronických archivů a využívá informace v nich uložené, jen málo z nich do těchto archivů aktivně přispívá, o čemž svědčí i již realizované průzkumy⁶. Mnozí autoři také prohlašují, že při svém rozhodování k publikování vědeckých prací jsou ovlivňováni požadavky, aby předávání informací probíhalo co nejefektivnějším způsobem a bylo největší měrou určeno kompetentním uživatelům. Proto si většina autorů vybírá k publikování svých prací odborné časopisy dle jejich kvality, protože nejkvalitnější časopisy mají větší počet čtenářů. Dané čtenářské publikum požaduje viditelnost vědeckých informací, což má vliv na citování autorovy práce. Hodnocení vědeckých pracovníků je pak založeno na kvalitě jejich práce, jejím citačním ohlasu, teoretickém a praktickém dopadu. Jistým indikátorem hodnocení vědecké práce je také vlastní renomé vědeckého časopisu, ve kterém byl článek publikován.

Tato praxe může vést k velmi konzervativnímu chování autorů, při publikování vědeckých prací. V současné době mnozí autoři stále využívají naznačeného tradičního postupu, ovšem také narůstá počet autorů, kteří sami využívají dokumenty uložené a lokalizované volně na personálních webovských stránkách jiných autorů, což má za následek zlepšení přístupu vůči principům otevřeného přístupu. Příznivější situace je v oblasti přírodních věd. Proces archivace dokumentů samotnými autory v otevřených archivech a repozitářích si postupně razí cestu kupředu. Počet autorů, přispívajících do otevřených archivů se každým rokem zvětšuje. Sami autoři, kteří využívají auto-archivaci v otevřených archivech, oceňují jednak možnost bezplatného využívání jejich dokumentů koncovými uživateli, poskytující možnost zvyšování citovanosti jejich prací, a dále rychlost publikování⁷.

Pro autory je důležitý **vliv** jejich práce, a pokud autor zjistí zlepšení vlivu své práce díky otevřenému přístupu k ní, bude bezpochyby více ochotný využívat této cesty. Proto je pro další rozvoj důležité rozšiřování povědomí o možnostech otevřeného přístupu u vědeckých pracovníků a získání větší podpory pro auto-archivování v rámci otevřených archivů vědeckých prací. Další důležitou otázkou je vlastní publikování, resp. vyhledání vhodného vydavatele a následné podepsání smlouvy. Při těchto činnostech musí být autor velmi obezřetný a před vlastním podepsáním smlouvy by si měl každý autor nejprve ujasnit, jaký vztah zaujímá vydavatel k procesům autoarchivace. Z tohoto pohledu je výhodné, aby autor podepsal smlouvu s takovým vydavatelstvím, které mu nabízí určitou formu autoarchivace jeho prací. Po podepsání smlouvy se podmínky velmi těžko mění a v některých případech smluv jsou neměnné. V daném případě má autor možnost využít dva směry postupu:

- Vyhledat jiného (resp. nového) vydavatele a se současným rozvázat smluvní podmínky.

---

⁶ Bratková, E. (2003), nestr.

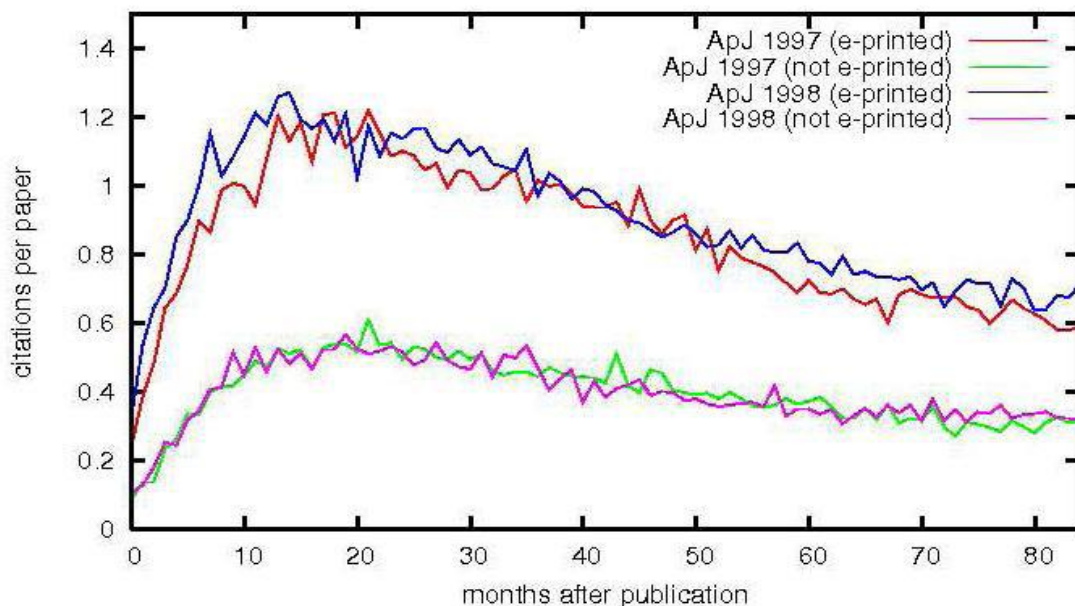
⁷ Goodman, D., S. 21-23

- Požádat stávajícího vydavatele o změnu návrhu smlouvy, ve které by již byly podepsány podmínky, za kterých může autor své články publikovat i v systémech s otevřeným přístupem.

Autor příslušející k určité **vědecké instituci, výzkumnému pracovišti, nebo univerzitě**, publikující v rámci otevřeného přístupu, nezvyšuje pouze svou osobní prestiž, ale také prestiž celého svého pracoviště. Svou volně uveřejněnou prací propaguje autor nejen sebe, ale také instituci, ve které pracuje. V dnešním konkurenčním prostředí musejí vědecké instituce bojovat o svá místa, své výzkumy musí často obhajovat a svou práci propagovat, aby mohly žádat o příspěvky a granty na další výzkumné projekty. Proto autoři, kteří publikují v prestižních časopisech, nabízejí kvalitní výsledky své práce, ale instituci jako takovou nezviditelňují tolik jako autoři, kteří volně publikují. K volně dostupným odborným a kvalitním výsledkům práce se dostává širší spektrum zájemců, a tím se také daná instituce dostává širšímu okruhu odborníků do povědomí.

Mnoho studií dokazuje, že volně přístupné články jsou častěji citovány než články, které volně přístupné nejsou. Proto se některé výzkumné instituce či univerzity přiklání k povinné formě auto-archivace. Mezi prvními stanovila tuto politiku Southamptonská univerzita, fakulta elektronicky a počítačové vědy⁸ sídlící ve Velké Británii.

Rozvoji principu otevřeného přístupu podpořil publikovaný průzkum autorů Michaela J. Kurtze a Edwina A. Hennekena, kteří vytvořili průzkum míry citovanosti článků uveřejněných v časopise *The Astrophysical Journal* a článků, umístěných do volně dostupného archivu ArXiv. Graf znázorňuje výsledky jejich výzkumu.

*Výsledek výzkumu míry citovanosti článků uveřejněných v časopise *The Astrophysical Journal* a článků, umístěných do volně dostupného archivu ArXiv.org⁹*

Dvě spodní linky představují míru citovanosti z roku 1997, dvě horní čáry z roku 1998. V roce 1997 byl časopis volně dostupný, v roce 1998 zavedl předplatné a navíc nebyly články uloženy do archivu ArXiv.org. Obě linky kopírují stejnou míru citovanosti, ovšem nutno podotknout, že horní linky zobrazují vyšší citovanost u

⁸ Dostupný z WWW: <<http://www.ecs.soton.ac.uk/>>

⁹ Dostupný z WWW: <<http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0709/0709.0896.pdf>>

článků, uložených v ArXiv.org. Na jedné straně graf potvrzuje stanovisko autorů, kteří argumentují tím, že na míru citovanosti nemá vliv volná dostupnost článků, ovšem na druhé straně ukazuje, že články uložené jako elektronické tisky do ArXiv.org vykazují vyšší míru citovanosti. Tím je znovu potvrzena důležitost auto-archivace¹⁰.

Zvyšování počtu otevřeně přístupných zdrojů a zároveň zvětšování jejich využívání koncovými uživateli se neobejde bez účinné podpory řady institucí na lokální, národní i mezinárodní úrovni. Proto je potřeba zabývat se dalším podstatným článkem v systému otevřeného přístupu, kterým jsou vydavatelé, resp. **komerční vydavatelé**. Současní vydavatelé jsou nuceni reagovat na mnohé změny v informačním průmyslu. Elektronická forma vědecké komunikace spolu s rozvojem komunikačních a informačních technologií přinesla nové možnosti rozšiřování vědeckých poznatků, které uživatelům umožňují získat primární dokument bez nutnosti jakéhokoliv zprostředkování ze strany vydavatele, či knihovny. Bariéry času a prostoru byly překonány a nyní je nutné vyrovnat se s ekonomickou stránkou šíření vědeckých informací. Ta je spojena především s finančními částkami za předplatné časopisů, nebo s jednorázovým pořízením dokumentu¹¹. Přitom tyto částky neustále narůstají a stávají se podstatným omezením šíření vědeckých informací koncovým uživatelům. Domnívám se, že uvedený rozpor mezi technologickými možnostmi a finančními omezeními otevírá prostor hnutí za otevřený přístup. Stoupenci otevřeného přístupu přitom prohlašují, že pokud jsou poskytovány značné finanční prostředky na rozvoj vědy a techniky z veřejných zdrojů, mělo by být také zajištěno, aby každý uživatel měl možnost se zdarma seznámit s výsledky výzkumu.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem se rozhodla řada komerčních vydavatelů v určité míře podporovat otevřený přístup k informačním zdrojům. V tuto chvíli se vykristalizovaly možné způsoby přístupu ke zdrojům a otevřený přístup je realizován **dvěma základními cestami**:

- První tzv. „**zelená**“¹² cesta je variantou, kdy je autorům uděleno svolení k auto-archivaci vlastních kopií publikovaných dokumentů. Autor ukládá zpravidla redakčně neupravený rukopis svého příspěvku do volně přístupného otevřeného archivu sám. Tento příspěvek je tak zpravidla okamžitě k dispozici uživatelům, aniž by byla jeho kvalita hodnocena. Jistou výjimkou jsou články, které již hodnocením kvality prošly jinde, například před recenzním řízením organizovaném komerčním vydavatelem časopisu, kde byl článek předtím publikován. V rámci modifikace „zelené“ cesty, dávají v současnosti některá velká komerční vydavatelství autorům automatické svolení, k auto-archivaci příspěvků. Autor již nemusí vydavateli předkládat žádost při uveřejnění svého díla v otevřeně přístupném zdroji.¹³ Popisovaný model je také označován jako „**Open Acces self-archiving**“ a je založen na prezentování výzkumu prostřednictvím auto-archivace. Autoři vytvářejí ke svým dokumentům také metadata, která popisují dokument. Aby mohli autoři volně vytvářet metadata a ukládat své příspěvky pomocí auto-archivace je nutná podpora ze strany organizací, výzkumným pracovišť či univerzit. Tyto instituce by měly vytvářet ideální podmínky k podpoře autorů a umožnit prezentovat jejich příspěvky pomocí otevřeného přístupu. Na podporu hnutí otevřeného přístupu by měly instituce vytvářet vlastní archivy, repozitáře nebo úschovny vydaných materiálů spolu s materiály, které byly vydány v již existujících časopisech bez OA. Vědci

¹⁰ Kurtz, M.; Henneken, E., nestr.

¹¹ Vítů, M., nestr.

¹² v anglické terminologii označována jako „green roads to OA“

¹³ Guédon, J.C., S. 315-328

uplatňují k autoarchivaci, respektive k otevřenému přístupu, různé přístupy podle role, jakou zrovna zastávají. Vědec vnímá otevřený přístup jinak v roli vědce – badatele – uživatele hledající informací, a jinak jako vědec, v roli autora. Každá z těchto rolí určuje jiné informační potřeby a vytváří jiné informační návyky. Pro vědce v roli badatele má nejvyšší prioritu to, aby obsah repozitáře byl snadno vyhledatelný a byl online dostupný.

- Druhá „**zlatá**“¹⁴ cesta využívá základní nástroj vědecké komunikace, tj. vědecký časopis. Autor má aktivní roli, kdy nabídne vydavateli článek k publikování, redakce časopisu zajistí recenzní řízení. Pokud je článek přijat, redakce rovněž provede zpravidla jazykové a formální úpravy, včetně vlastního formátování¹⁵. Tento princip, označovaný v literatuře také jako „**Open Access publishing**“, představuje ekonomický model, který přenesl financování vydávaných časopisů na stranu autorů. Za vydávaný časopis neplatí odběratel, ale autor, který usiluje o zveřejnění svého článku v odborném časopise. Jedná se o komerční způsob vydávání časopisů a díky faktu, že uživatelé za časopis neplatí, mohl by být tento systém vydávání podpořen především malými vydavatelstvími, kterým by mohl pomoci rozšířit své řady čtenářů. Někteří komerční vydavatelé si účtují tzv. procesní poplatky. Tyto poplatky jsou mnohem nižší u vydavatelů časopisů s otevřeným přístupem. Vydavatelé, kteří hradí vydávání časopisů také z jiných finančních zdrojů (např. z reklamy), nevyžadují žádný poplatek ani po autorovi. Hlavní výhoda časopisů s otevřeným přístupem oproti klasickým časopisům spočívá především v kratším recenzním řízení. Tím se zkracuje čas od vytvoření článku autorem, přes jeho recenzní řízení až po jeho umístění na webovské stránky archivu. Oficiálně schválené články zpřístupňují sami vydavatele na internetu. Články publikované v OA časopisech jsou uloženy v archivech či repozitářích.
- Kromě zmíněného někteří nakladatelé přijali *hybridní* politiku podpory veřejného přístupu k publikovaným dokumentům. V rámci ní požadují od autorů zaplacení poplatku za možnost zpřístupnění dokumentu ve zdroji s otevřeným přístupem¹⁶.

Komerční vydavatelé si sami určují cestu, kterou se vydají při podpoře otevřeného přístupu. Je pouze na vydavatelství, zdali zvolí tzv. „zelenou“, nebo „zlatou“ cestu. Řada komerčních vydavatelů jde cestou, ve které udělila autorům svolení k auto-archivaci vlastních kopií publikovaných dokumentů a možnost ukládat své práce na osobní webové stránky, na stránky jejich institucí, nebo do repozitářů. Vědci si občas pletou auto-archivaci s filmovým a hudebním pirátstvím. Mají obavy, že auto-archivací poruší smlouvu uzavřenou s vydavatelem jejich článků. Zapomínají na to, že často musí zaplatit sami poplatek za to, aby jejich článek vyšel ve vědeckém časopise, nebo aby mohl být volně dostupný¹⁷.

V rámci adaptace „zelené politiky“ dnes velký počet komerčních časopisů (významných vydavatelů jako jsou Elsevier, Springer aj.) dává automatické svolení k auto-archivaci – žádost autora se již nemusí předkládat oproti dřívějšímu období¹⁸. Registrací nakladatelů, kteří přijali politiku podpory auto-archivace, se zabývá projekt ROMEO/SHERPA.

---

¹⁴ v anglické terminologii označována jako „gold roads to OA“

¹⁵ Morris, S., S. 304-307

¹⁶ Bratková, E. (2003), nestr.

¹⁷ Rygelová, P., nestr.

¹⁸ Bratková, E. (2006), nestr.

Projekt SHERPA¹⁹ zahájil svou činnost v roce 2002, zabýval se především otázkami výzkumu, podporoval univerzity v zavádění otevřeného přístupu prostřednictvím institucionálních repozitářů. Původně se do projektu připojilo 7 rozvojových partnerů (univerzit), dnes se do projektu aktivně zapojuje 33 univerzit a vědeckých pracovišť. Projekt SHERPA poskytuje tyto služby:

- RoMEO – registrace vydavatelů a jejich postoj k auto-archivaci
- JULIET – evidence organizací a nadací, které podporují otevřený přístup ve výzkumu a vývoji
- OpenDOAR – celosvětový adresář akademických repozitářů
- SHERPA search – poskytuje jednoduché fulltextové vyhledávání v univerzitních repozitářích.

RoMEO²⁰ je služba, která je udržována projektem SHERPA a s podporou JISC²¹ a WELLCOME TRUST²². Tuto službu začala SHERPA provozovat od roku 2004, umožňuje vyhledávat v repozitářích podle názvu vydavatele nebo názvu časopisu. V současnosti obsahuje služba přístup k 700²³ vydavatelům, kteří jsou barevně rozdělení podle svého přístupu k auto-archivaci. V rámci tohoto projektu jsou vydavatelé rozdělení do následujících kategorií (dle barev):

- „Zelení“ vydavatelé povolují auto-archivaci preprintů i postprintů, autor může článek konečné verze ukládat na své webovské stránky, nebo do institucionálních repozitářů organizace. Ovšem musí doložit, že článek není konečnou verzí zveřejněné papírové či elektronické verze (nejčastěji ve formátu PDF), ale že se jedná o jeho konečnou verzi.
- „Modří“ vydavatelé dovolují auto-archivaci pouze postprintů, vždy se ovšem musí jednat o konečnou verzi autora.
- „Žlutí“ vydavatelé respektují pouze auto-archivaci u preprintů.
- „Bílí“ vydavatelé nepovolují žádnou formu auto-archivace.

Vydavatelé si při vstupu stanovují další podmínky nebo omezení, která určitým způsobem upravují archivaci nebo činnost s ní spojenou. Tyto podmínky nebo omezení lze najít v tzv. „*copyright transfer agreement*“. Jedná se o soupis všech nakladatelů, kteří patří do dané kategorie (zelená, modrá, žlutá a bílá). Záznam konkrétního vydavatele obsahuje dostupné informace o podmínkách, případných restrikcích a výjimkách, v mnohých případech i s odkazy na dokumenty, v nichž jsou popsány podmínky stanovené vydavatelem²⁴.

Projekt SHERPA/RoMEO slouží především jako zdroj informací o vydavatelství a jejich přístupu k problematice auto-archivace. Může posloužit autorům či knihovnám, kteří hledají informace o tom, za jakých legislativních či jiných podmínek je možné přistoupit k auto-archivaci a případnému uložení článků na své webové stránky, či na stránky instituce.

Čtvrtou část systému otevřeného přístupu tvoří informační instituce, resp. **knihovny**. Jejich důležitým úkolem a posláním v informační společnosti je poskytování přístupu k informacím a znalostem, bez ohledu na místo a způsob jejich uložení. Z tohoto pohledu je pro knihovníky a informační pracovníky nezbytně nutné nejen znát příslušné otevřené zdroje, ale také umět je vhodně využívat. Většina

¹⁹ Dostupný z WWW: <<http://www.sherpa.ac.uk/>>

²⁰ Dostupný z WWW: <<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>>

²¹ Joint Information Systems Committee; Dostupný z WWW: <<http://www.jisc.ac.uk/>>

²² Dostupný z WWW: <<http://www.wellcome.ac.uk/index.htm>>

²³ údaj z 20. dubna 2010; Dostupný z WWW: <<http://www.sherpa.ac.uk/romeo.php?stats=yes>>

²⁴ Rygelová, P., nestr.

knihoven v současné době zavedení otevřeného přístupu nadšeně vítá. Mnozí informační pracovníci se těší, že finanční prostředky potřebné dosud na úhrady předplatného časopisů bude možno použít pro jiné účely. Zároveň si knihovníci uvědomují, že je pro ně otevřený přístup výzvou do budoucna a znamená pro jejich práci jisté nároky, které lze spatřovat v těchto oblastech: zajištění integrace volně dostupných zdrojů s dosavadními fondy a službami; zvýšení školení a podpory uživatelů; posuzování kvality zdrojových materiálů; zajištění trvalé ochrany a zpřístupnění materiálů s otevřeným přístupem²⁵.

Poslední, ovšem neméně podstatnou část systému otevřeného přístupu, tvoří **koncoví uživatelé** otevřeně přístupných zdrojů. Uživatelé většinou požadují takové materiály, o kterých jsou přesvědčeni, že je potřebují, nebo by je mohli v budoucnu potřebovat. Současní uživatelé knihoven potřebují takové materiály, které jsou přístupné okamžitě a je možné s nimi pracovat bez překonávání zbytečných časových, prostorových či finančních bariér. Tohoto záměru je možné dosáhnout využitím zdrojů s otevřeným přístupem. S nástupem otevřeně přístupných zdrojů přestává být dokument vázán na konkrétní vydání odborného časopisu a to může být pro uživatele zavádějící. Proto je potřeba informovat nejen o možnosti získání informace z otevřeného informačního zdroje, ale také upozornit na pestrost daných materiálů. Znamená to upozornit na existenci oficiální placené verze a odkázat na verzi přístupnou v rámci otevřeného přístupu.

Pro koncového uživatele představuje otevřený přístup určitou svobodu v získávání odborných informací a určitou nezávislost na čase a místě. Spoustu času ušetří díky tomu, že již nemusí navštěvovat žádné organizace či instituce, které by mu zprostředkovaly požadovaný dokument, není odkázán na půjčovní dobu knihoven, nemusí čekat celé dny na dokument, který je buď půjčený, nebo který je objednaný prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby. Většina odborníků může pracovat přímo z pohodlí svého domova, nebo svého pracoviště. Snadná dostupnost informací na internetu přináší také finanční úsporu, uživatel již není odkázán na získávání odborných článků prostřednictvím komerčních databází, již není omezen licenčními podmínkami sjednanými mezi ním a komerčním vydavatelstvím, nebo mezi komerčním vydavatelstvím a organizací, ve které pracuje, popřípadě mezi knihovnou a komerčním vydavatelstvím. Díky volně dostupným informacím může sledovat nejnovější poznatky ze svého oboru a v případě zájmu na ně i reagovat.

Domnívám se, že kromě popsanych částí lze v systému otevřeného přístupu vysledovat další prvky, či složky, které výraznou měrou zasahují do činností a poslání fenoménu otevřeného přístupu. Budoucí vývoj jednotlivých složek otevřeného přístupu a jejich propojení v jednotný funkční celek ovlivní další směřování nového způsobu zveřejňování výsledků vědy a výzkumu. Myslím si, že hnutí za otevření přístup má před sebou dlouhou cestu, jejíž směřování bude vždy záviset na **všeobecném konsenzu** všech zúčastněných stran.

Závěr

Byť mnohé bylo řečeno, ještě více zbývá objevit. Základní myšlenka vstupu do znalostní společnosti, tj. učení, vzdělávání a sebevzdělávání se, je v popředí zájmu již několik let, ovšem teprve v posledních desetiletích vzrůstá jeho pozice v souvislosti s rozvojem informačních a komunikačních technologií, které přinesly větší zpřístupnění rozsáhlého informačního bohatství. Přestože jeho podstata – schopnost pracovat s informacemi, hodnotit je a využívat – byla vždy součástí

---

²⁵ Vítů, M., nestr.

základního vzdělávání, nové technologie a zvláště internet, posunuly tento vývoj ve spirále výš. Proto je velmi podstatné zabývat se změnami a přípravou uživatelů odborných informací v rámci vzdělávacího procesu, který by měl být směřován nejen na komerčně zprostředkované informační zdroje, ale také na zdroje s otevřeným přístupem. Dané změny ve vlastní přípravě uživatelů odborných informací, k využívání široké palety informačních zdrojů v elektronickém prostředí, je totiž nutné chápat jako podstatu principu plnohodnotného života v informační, resp. znalostní společnosti. Stručně lze říci, že další vývoj kompetencí pro znalostní společnost je nerozlučně spojen nejen s komunikačními a informačními technologiemi, ale také s kvalitními informačními zdroji odborných a vědeckých informací, které ovlivňují samotný vzdělávací proces a vytváří podmínky pro jeho další prohloubení.

Na úplný závěr mi dovoluji vyjádřit své přání do budoucnosti slovy **modlitby vyrovnanosti**: „Bůh obdaruj nás milostí, abychom s vyrovnaností přijímali věci, které se nedají změnit, odvahou, abychom změnili věci, které by změněny být měly a moudrostí, abychom dokázali rozlišit jedno od druhého“²⁶.

Při práci na rozvoji vize budoucnosti celého oboru, vlastního fungování různorodých druhů a typů informačních zdrojů a dalšího vzdělávání v prostředí znalostní společnosti, při využívání nabízených možností komunikačních a informačních technologií a při vyhýbání se jejich úskalím mějme vždy dostatek moudrosti k tomu, aby naše práce byla konána pro dobro všech lidských bytostí, neboť se domnívám, že knihovnicko-informační profesi bezpochyby náleží její místo v samém středu vesmíru znalostní společnosti.

Literatura:

1. BRATKOVÁ, Eva. (2003). Rozvoj otevřených archivů elektronických tisků a alternativních bibliografických služeb v oboru informační vědy. *Národní knihovna*. 2003, roč. 14, č. 4, s. 254-269.
2. BRATKOVÁ, Eva. (2006). Otevřený přístup, digitální knihovny a citační služby. In *Inforum 2006 – 12. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 23. – 25.5.2006* [online]. Praha : AiP, 2006 [cit. 2010-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/pdf/2006/Bratkova_Eva.pdf>.
3. DROTT, M. Carl. Open Access. *Annual Review of Information Science and Technology*. 2006, vol. 40, no. 1, s. 79-109.
4. GOODMAN, David. The Criteria for Open Access. *Serials Review*. 2004, vol. 30, no. 4, s. 1-43.
5. GUÉDON, Jean-Claude. The „Green“ and „Gold“ Roads to Open Access : The Case for Mixing and Matching. *Serials Review*. 2004, vol. 30, no. 4, s. 315-328.
6. KURTZ, Michael J.; HENNEKEN, Edwin A. Open Access does not increase citations for research articles from The Astrophysical Journal [online]. ArXiv.org, 2007 [cit.2010-04-12]. Dostupný z WWW: <<http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0709/0709.0896.pdf>>.
7. MACKŮ, Ludmila. *Propojování digitálních knihoven* : diplomová práce. Opava, září 2007. 71 s.
8. MARGOLIN, Uri. *Kognitivní vědy, činná mysl a literární vyprávění*. Praha : Host, 2008. 94 s.
9. MORRIS, Sally. Open Access : How are Publishers Reacting?. *Serials Review*. 2004, vol. 30, no. 4, s. 304-307.
10. PETRŮ, Marek. *Fyziologie mysli : úvod do kognitivní vědy*. Praha : Triton, 2007. 385 s.
11. RYBÁROVÁ, Helena. *Fenomén „open access“ a jeho vliv na zpřístupňování informací v oboru LIS* : diplomová práce. Opava, červen 2009. 99 s.
12. RYGELOVÁ, Pavla. *Budování repozitářů: příspěvek univerzitní knihovny pro uchovávání a šíření výsledků výzkumu a vývoje* [online]. Plzeň, 2008 [cit. 2010-04-08]. Dostupný z WWW: <http://dspace.vsb.cz/bitstream/10084/68557/1/BA08_rygelova_1.pdf>.
13. RYGELOVÁ, Pavla; NOVÁK, Petr. Model otevřeného přístupu a jeho vliv na míru publikovaných vědeckých prací. *i-Forum* [online]. Praha, 2009. [cit. 2010-04-12]. Dostupný z www: <<http://iforum.cuni.cz/IFORUM-6720.html>>.
14. SEARLE, John R. *Mysl, mozek a věda*. Praha : Mladá fronta, 1994. 129 s.
15. THAGARD, Paul. *Úvod do kognitivní vědy : mysl a myšlení*. Praha : Portál, 2001. 232 s.

²⁶ Walsh, V., S. 15-17.

16. VÍTŮ, Martin. Volný přístup k vědeckým informacím – co přinese knihovnám a kdo ho zaplatí? In *Inforum 2006 – 12. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 23. – 25.5.2006* [online]. Praha : AiP, 2006 [cit. 2010-04-16]. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/pdf/2006/Vitu_Martin.pdf>.
17. WIENER, Norbert. *Cybernetics; or, Control and communication in the animal and the machine*. New York : M.I.T. Press, 1961. 212 s.
18. WALSH, Virginia. Budoucnost knihovnické profese. *Národní knihovna*. 2001, roč. 12, č. 1, s. 15-17.